

WAT VERDWIJNT EN WAT BLIJFT

Marcus Bakker

Voormensen die al een dagje langer geleefd hebben, en die al die tijd communist waren, is het steeds weer een bijna onwerkelijke gedachte dat dat communisme in feite heeft opgehouden te bestaan. Hoe kon iets je leven vullen en dan, terwijl je toch verder leeft, er niet meer zijn?

Velen willen er ook niet aan. Er zijn er zelfs die een verkiezingswinst van hen die zich communist noemen in Albanië, zien als een teken dat hun oude overtuiging toch nog bestaat - ook al is dat dan in schier ontoegankelijke Balkanstreken.

De werkelijkheid is dat datgene wat stond voor het begrip communisme, in een ongedacht hoog tempo aan het verdwijnen is. Het proces is al tientallen jaren gaande, maar de laatste jaren heeft het een orkaan-karakter gekregen en er is nauwelijks een huisje, heilig of niet, overeind gebleven.

Men bedenkt nu ook bij zichzelf, hoeveel betekenissen het woord communisme in het dagelijks gebruik wel had. Communisme - dat was in Europa, Azië en op enkele andere plekken een vorm van staatsinrichting. In Europa was een blok van communistische staten, die, hoe verschillend ook bijvoorbeeld de Sovjetunie was van Joegoslavië, op één stramien waren opgezet.

Ze bestaan niet meer. In de landen in kwestie beoorlogen aparte volken en groepen elkaar, en als men niet bezig is met mitrailleurs en raketten, dan is men op zoek naar de heerlijkheden van de markt-economie. In Azië zijn er nog China en Noord-Korea die zich communistisch noemen, maar in die landen bestaat letterlijk niets meer dat aan het oorspronkelijke idealistische begrip doen denken. Het communisme als staatsbegrip, zoals dat ruim 70 jaar bestaan heeft, is verdwenen.

Weg zijn ook, in de betrokken landen en daar buiten, de partijen die een speciale relatie met die staten hadden. Weg is de communistische partij van de Sovjetunie, de machtige Organisatie met miljoenen leden en bezetster van het hart van het Russische staatsapparaat, overtuigd van haar eigen superioriteit in macht, wijsheid en toekomstbeheersing. Weg zijn die andere, naar protserige, monopoliepartijen

in Oost-Europa. Weg is de Italiaanse Communistische Partij, gedecimeerd de Franse. Weg zijn ook vele, vele kleinere partijen, vrijwillig of door het vertrek van hun aanhang.

En met die staten en partijen die het etiket «communistisch» droegen is dan ook een hele wereldwijde stroming verdwenen, het communisme als samenhangende uitdaging van de bestaande oude. De «andere» partij in een koude oorlog die materieel was, dat niet alleen; die ook een uitdaging was. De pretentie van een andere samenleving, een andere mens. Deze vorm van uitdaging aan het kapitalistische wereldsysteem is er nu niet meer.

Weg is het theoretisch genoemde bouwwerk dat in die decennia is opgericht, met zijn merkwaardige grijze eentonigheid - na het kleurige denken van Marx, het al minder kleurige maar meer daadkrachtige denken van Lenin, het opdringerige praten op schrift van al die anderen die tot hun dood leiders en spirituele bronnen heetten te zijn - om, eenmaal begraven of in gebalsemde toestand bijgezet, afgeschreven en door nieuwe theoretische genieën vervangen te worden.

Weg is die hele cultuur die communistisch werd genoemd, het schijn-realisme dat het begeesterde en heftige van de echte oer-beweging verving, en waaraan nog slechts liederen en oude boeken herinneren. En namen natuurlijk. Namen van echte grote geesten.

Voor alle verschillende mensen was het communisme al dat soort verschillende dingen. Een staat, een partij, een cultuur, een theorie, een leiderssysteem, een partijopvatting, een vorm van opstandigheid, een vorm van onderdrukking. Dat communisme is weg.

En het blijkt mogelijk dat men een Vrij lang leven lang tot dat communisme behoord heeft, dat men zich erdoor gemaakt wist en dat men toch een diepe tevredenheid voelt omdat het weg is. Het negatieve, dat al zo lang herkend werd en steeds nadrukkelijker aanwezig was, werd zo overheersend en benauwend, dat alleen een totale verdwijning nog de noodzakelijke opluchting kon brengen.

Als sommige verdorrende gewassen, die alleen weer kunnen opbloeien als ze tot op de bodem gekapt zijn geweest.

Er zijn talloze vragen over hoe het zo gekomen is, ende meeste daarvan zijn nog niet of onvoldoende beantwoord. Ten slotte kan men niet volstaan met op zulke grote vragen, die te maken hebben met de gang van de mensheid als geheel, kleine antwoorden te geven. Ik wil daarover aanstonds nog enkele opmerkingen maken, maar er is een andere vraag die de voorrang heeft: verdwijnt dan alles wat met het communist-zijn van mensen te maken heeft gehad? Anders gezegd: wat kun je, moet je zelfs opheffen of laten verdwijnen - en wat is onophefbaar, ook al zou je het willen - en wat wil je niet opheffen?

Ik heb over die vraag ook gesproken op het opheffingscongres van de CPN in juni 1991 - en ik wil dat hier deels herhalen.

Wij, communisten, die altijd zo sterk zijn geweest in het onderstrepen van de eenheid van lichaam en geest (je zou ons de kinderen van de Anti-Dühring kunnen noemen) maken nu, ieder op onze eigen wijze, een nadrukkelijk onderscheid tussen beide. Wij zijn getuigen van de opheffing van de vorm, we stemmen daar zelfs mee in. Maar we willen tegelijk weten wat dan wel de geest was binnen die vormen en die naam communisme, en wat daarvan blijven zal en misschien zelfs wel opbloeien.

Het maken van dat onderscheid is niet alleen voormensen die oprecht communist zijn geweest een levensnoodzaak, het is ook de enige juiste politieke houding.

In deze tijden krijgen communisten ingepeperd wat er al niet aan slechts is gebeurd in naam van het communisme, en dat is onbeschrijflijk en onbegrijpbaar veel. Niet alleen staat voortdurend een rij van aanklagers klaar om ons die wreedheden en dat onrecht onder de neus te wrijven, maar ook eerlijke, zoekende mensen stellen ons de vragen over wat er onder de vlag van het communisme aan vreselijks kon gebeuren. En wij hebben geen pasklare antwoorden.

Al tientallen jaren waren wij - dat geldt zowel voor Belgische als **Nederlandse** en andere communisten - doende ons los te maken van verwerpelijke praktijken - en dus ook van diegenen die ze begaan hadden. Maar hoe het allemaal kon, hoe het nog erger kon zijn dan we toen wisten en hoe het maar kon doorgaan, nog lange tijd - dat antwoord hadden we niet en hebben we niet.

Er is wel een antwoord op die andere vraag, die voor ons hier de kern uitmaakt - ook omdat ze de kern van ons leven raakt. Waarom werden mensen communist;

waarom bleven ze het ook?

Dat antwoord luidt, denk ik: omdat, ondanks de vuiligheid, de onbekwaamheid en onverantwoordelijkheid die zich onder de naam van het communisme hebben voorgedaan, voorons communisme was: reiken naar het meest verheven doel dat denkbaar is : een wereld van gelijkwaardigheid en menselijkheid.



Waarom wij communist werden en waarom we het bleven? Omdat wij, samen met zo veel mogelijk mensen - en ja, inderdaad, zo nodig als "voorhoede" vooroplopend - de wereld naar een nieuw niveau van beschaving wilden voeren.

Het is toch tamelijk makkelijk te begrijpen, eigenlijk. Want bij de namen die men, in Nederland of in België of waar dan ook in Europa, afroept of afdrukt als men herinnert aan de martelaren van de anti-fascistische vrijheidsstrijd, zijn bijna altijd verhoudingsgewijs veel communisten. Mag men het zo zeggen, dat voor die gevallen Stalin een verre naam was maar dat ze hun naaste niet in de steek hadden gelaten?

Als je dan toch het verschil maakt tussen vorm en geest, tussen verdwijnen en blijven, dan moet dat feit overeind blijven : Dat communisten in onze landen, of in Chili, of in Indonesië, met doodsverachting communistwaren omdat zij onderdrukking en fascisme ondraaglijk achtten en dat zij met hun stellingname daartegen de mensheid een stapje vooruit wilden brengen.

Niet voor niets is de communistische beweging vanaf de jaren twintig tot nu, in de jaren negentig, zo'n felle, onverzoenlijke tegenkracht tegen het fascisme geweest. Want het fascisme, met zijn leidersbeginsel, zijn rassenwaan en zijn terreur, ging en gaat uit van de ongelijkheid, de ongelijkwaardigheid van mensen en mensensoorten. Fascisme, dat is het recht om te knechten, te muilkorven en zelfs te doden.

Maar één van de kenmerken van het communisme, van ons communisme, is nu juist dat het uitging en uitgaat van de broederschap van de volken, van de gelijkwaardigheid van de mensen en dus van de verheffing der getrapten. Daarom waren de oude Nederlandse communisten voor de vrijheid van Indonesië, ook toen ze daarbij alleen stonden. Daarom trokken communisten uit onze landen naar Spanje om het Franco-fascisme te helpen tegenhouden. Daarom begonnen

communisten in 1940 de ongelijke strijd tegen de nazi-bezitters.

Het gaat dus in de kern om iets zeer eenvoudigs. En dat wordt hier niet neergeschreven om zo eenvoudige verdedigingsstellingen te betrekken, maar omdat het te maken heeft met die vraag wat je kunt opheffen, en wat niet.

Communisten hebben tot een beweging behoord die een (niet de, alleenzaligmakende, maar een) vorm is geweest van het oprechte en niet te stuiten streven van de mens naar een menswaardiger samenleving. Een radicale, felle, bij tijden begeesterde en begeesterende vorm. Het minste waarop communisten aanspraak mogen maken is, om ook op dat aspect beoordeeld te worden.

Dat wordt niet gezegd als een pleidooi voor zachtmoedigheid tegenover communisten. Zij hebben zelf zachtmoedigheid nooit als de eerste noodzakelijke houding in de maatschappelijke strijd gezien, en de wereld is er niet naar om dat plotseling te gaan veranderen. Waar het om gaat is, de waarde van de denkbeelden, dat wat overgaat naar morgen zonder die oude vorm - om die waarde niet uit het gezicht te verliezen, om het kind van de gelijkwaardigheid der mensen niet met het badwater van de onderdrukingsvormen weg te gooien.

Het gaat om wat er de ijver en het ongeduld opriep.

Dat deze ijver, dit ongeduld, het machtsmisbruik om de hoek heeft staan, dat weten communisten nu maar al te goed. Toch willen zij die hartstocht, die verbetering om te reiken naar een betere wereld, doorgeven aan hen die straks op hun beurt het voortouw zullen gaan nemen bij het strijden daarvoor. Alles waar communisten zich ingestort hebben, de anti-fascistische strijd, de verwerping van koloniale onderdrukking, de uitbanning van atoomwapens, de strijd tegen klasse-onderdrukking en uitbuiting - dat alles is te rekenen tot de geest die in ieder toekomstig ijveren voor een betere wereld aanwezig zal zijn.

In het voorgaande zijn twee beweringen gedaan.

De ene is, dat het communisme zoals we dat kenden, met zijn veelvoud van verschijningsvormen, verdwijnt. De andere stelling is, dat communisten gestreden en geleden hebben voor begrippen, die wezenlijk zijn voor het bestaan en de waardigheid van de mens.

De tegenstelling die er is tussen de wreedheid die is begaan onder de vlag van

het communisme ende menselijke opofferingsgezindheid die is opgebracht onder diezelfde vlag, zal nog lange tijd mensen bezighouden.

Niet dat het gebeuren zo uniek was.

Als Nederlanders die hun eigen geschiedenis een beetje kennen hebben we weet van de beweging der wederdopers, die in de eerste helft van de zestiende eeuw de stad Munsterveroverden om daar het Rijk Gods te stichten. De beweging ontaardde, terwijl de stad aanhoudend onder beleg van de troepen der wereldse machten lag, in een wrede en walgelijke karikatuur van wat ze eigenlijk was - en ze eindigde in bloedig geweld. Toch is de dappere, naar recht strevende opofferingsgezindheid die aan die beweging ten grondslag lag, als een waardevol begrip de geschiedenis ingegaan. Noch de verwording van de beweging zelf, noch de wrede slachting die haar einde was, heeft dat kunnen belemmeren.

Maar bij het beschouwen van de opkomst en ondergang van het communisme hebben we het niet over een poging, te komen tot een Rijk Gods (hoewel ... soms had het daar veel van).

Dat is niet wat ons bezig houdt.

Wat als grote vraag is achtergebleven, dat is eigenlijk: is was communisten wilden eigenlijk altijd een utopie geweest?

Ik wil over die uiterst moeilijke vraag een paar opmerkingen maken, als derde thema van dit artikel.

Het is mijn overtuiging dat de reusachtige wervende kracht van socialisme/communisme in de vorige en deze eeuw, in belangrijke mate verklaard kan worden uit het feit dat het twee heel belangrijke krachtbronnen combineerde.

De ene was de revolutionaire kracht die aanwezig is in onderdrukte volken en bevolkingsmassa's - zoals, bij de opkomst van de moderne industriële maatschappij, de arbeidersklasse. De grondleggers van de socialistische beweging hebben het revolutionaire potentieel van de arbeidersklasse ontdekt toen eigenlijk nog niemand dat herkende.

De andere krachtbron was een gedachte over een inzicht in macht. Macht en strijd om macht had voorheen bijna altijd een sterk metafysisch element bevat. Nu werd macht, machtsuitoefening en machtsstrijd naakt en materieel op tafel gelegd en werd gesproken over de wijze, waarop tegenovermacht overmacht kon worden

opgebouwd.

De groten van socialisme en communisme, Marx, Engels en Lenin, zij spraken over macht en confronteerden de revolutionaire krachten in de maatschappij met de strijd om de macht.

Aan deze inzichten heeft veel gemankeerd. Eris in de communistisch-socialistische theorie van allerlei binnengeslopen dattetoch weereen metafysisch element inhield. Zo is er zonder twijfel een soort voorbeschikkings-denken geweest; dat en dat moest zo gaan; heb maar geduld, dan komt het vanzelf aan de orde.

Men denke aan het betrekkelijke gemak waarmee Lenin sprak over het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme. De weg was uitgezet, leek het.

Op dezelfde manier werd het fascisme bestempeld als de laatste stuip trekking van het grootkapitaal. «Nach Hitler kommen wir», was een fameuze, ook duidelijk uitgesproken gedachte van de Duitse communisten in de jaren dertig.

Een andere versimpeling van het machts patroon in de maatschappij bestond in de, met name bij Russen steeds merkbaarder, overtuiging dat men de maatschappij wel kon veranderen als men de arbeiders in de verschillende landen, en met name hun «voorhoede» - de communisten - een beetje bekwaamer waren. Een beetje meer als zij, die Russen, dus. Aan hoe het was in 1905 en 1917 bestonden weinig directe herinneringen. Zij die erbij geweest waren, waren al niet talrijk meer en de meesten deden er beter aan te zwijgen.

Erheerste dus, tegelijk met die andere en op hetoogtegen gestelde gedachtengang van de voorbeschikking een soort voluntarisme. Vandaar dat communistische leiders in het westen zo vaak tegenover met name de Sovjet-voormannen een toon van nederigheid aansloegen.

Terwijl, godbetert, in de kapitalistische landen de hoofdstrijd geleverd moest worden en ook werd.

Maar wil dat nu zeggen dat het verbinden van de revolutionaire gevoelens van volken en massa's met een feitelijk inzicht in machtsverhoudingen en machtsverandering, een onjuiste gedachte is?

Dat is geenszins het geval en we mogen nooit uit het oog verliezen hoezeer, bij

alle gemaakte fouten, het communistische en socialistische denken en handelen ook tot feitelijke resultaten heeft geleid.

Want ook al zijn de machtsverhoudingen niet definitief gewijzigd, zeker is dat de socialistische beweging de kern heeft gevormd van een reusachtige emancipatiebeweging. Van de arbeidersklasse in de eerste plaats, maar ook en met name van de koloniale volken. En hoezeer ze verder ook een tijd lang verstek heeft laten gaan, toch heeft diezelfde socialistische beweging eveneens haar belangrijke aandeel gehad in sexuele en vrouwenemancipatie



Ik schreef dat, ondanks tekortkomingen, de communistische combinatie van inzicht in de revolutionaire krachten van het volk en het denken in reële machtsverhoudingen essentieel is geweest voor de groei van het communisme, zoals die in de afgelopen eeuw heeft plaatsgevonden. Maar er zijn daarbij ook leemtes ontstaan in het denken, die vermeld moeten worden.

Zonder een volgorde van belangrijkheid aan te geven en zonder ze uitte werken, wil ik er hier enkele noemen.

* De meeste communistische partijen hebben geen echt inzicht gehad in de diepte van de nationale gevoelens.

Bij Marx komt men ze nauwelijks tegen, bij Engels een enkel keer, bij Lenin vooral als tactisch vraagstuk.

De huidige toestand, ook en met name in Oost-Europa, spreekt boekdelen. Wie volkeren hun nationalistische opstelling verwijt zondereen perspectief te bieden op tegemoetkomingen daaraan, maskeert het eigen politieke tekortschieten.

*Vele communisten in hetwesten hebben al heel lang geweten dat de benadering der «klassieken» van het «vraagpunt democratie», tekort schoot. Klassenmaatschappij en democratie zijn niet twee automatisch diametraal tegenover elkaar staande begrippen.

Democratie is niet een kwestie van maatschappijvorm, democratie is een functie van de macht. Democratie is, in welke maatschappijvorm ook, het recht om de macht uit te dagen en een alternatieve macht aan te bieden. Net als emancipatie, kan democratie in verschillende maatschappijvormen bestaan of ontbreken - zoals wel bewezen is. Het verwarren van deze begrippen heeft tot verbijsterende tekortkomingen geleid.

*Het vraagstuk van de democratie heeft zijn onmiddellijke reflex op het karakter der communistische partijen. De voorhoede-aansporing aan communistische partijen is een terechte; de voorhoedeclaim die jaren heeft bestaan, is een rampzalige gebleken.

Zoals ook de piramidale opbouw van de communistische partijen rampzalig was en een leidersbeginsel provoceerde, dat rechtstreeks inging tegen als wat de communistische partij in zich droeg aan elementen van waardigheid en gelijkwaardigheid.

*E_n tenslotte heeft in het communistische denken nog een fout doorgewerkt, die het alibi vormde voor grove misgrepen. Revoluties worden doorgevoerd om een onmenselijke situatie te beëindigen en een menselijke in te stellen. Revoluties zijn altijd tijdelijke processen. Hun doel is, de reden voor revolutionaire bewegingen weg te nemen.

Want zij die de revolutie maken (niet voor hun lol) willen weer gewoon aan het werk.

Terwijl zij scholden op Trotski en diens «permanente revolutie», predikten communisten als het ware een voortdurende revolutionaire houding, geslachten lang, waardoor zij niet alleen los, maar ver weg kwamen te staan van de massa's die zij zeiden te vertegenwoordigen.

Het is vreemd in de communistische, revolutionairetheorie dat die zich ten eerste niet bezig heeft gehouden met haarverhouding tot het parlementaire stelsel, enten tweede niet met de vraag hoe het zit met de mensen, als de revolutie eenmaal heeft plaatsgevonden.

Het zijn allemaal vraagstukken die toekomstige opstandige, revolutionaire of gewoon radicale mensen, zich zullen stellen.

De communistische beweging is op-en-versleten voorhet doel, denkkaderte zijn over toekomstige ontwikkelingen. Delen van die beweging vernieuwen zich en gaan op exploratie. Andere bestaan voort als navelstaarders.

Ondertussen zijn er nieuwe processen in werking getreden, van ontwapening tot overlegstructuren over nieuwe progressieve eenheidsvormen in uiteenlopende landen.

Milieu, derde wereld, vluchtelingen, vreemdelingenhaat - ze zijn begripsaanduidingen voor reusachtige problemen en processen.

Ook voor wie een dagje ouder wordt is er werk aan de winkel.

